

เรื่องเล่าจากความทรงจำที่ผิดพลาด

สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต

3708610195/4408030197

เท่าที่จำได้เรื่องเล่าเป็นส่วนหนึ่งของคตินวิทยาซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด

กับมานุษยวิทยา เรื่องเล่าสะท้อนถึงจักรวาลวิทยาของผู้คนในชุมชน บอกถึงตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนในชุมชนนั้น มีผู้จัดให้เรื่องเล่าเป็นส่วนหนึ่งของ “อดีตที่ทอดเนื่องอยู่เบื้องหน้า”¹ เรื่องเล่าเป็นประวัติศาสตร์ส่วนที่อยู่ไกลโพ้นสุดของมนุษย์ แต่เหตุการณ์และผู้คนในอดีตของเรื่องเล่ายังคงส่งผลต่อบริบทปัจจุบันและอนาคตของชุมชน ถ้าเราหลงลืมเรื่องเล่าในอดีต เราจะไม่เข้าใจตำแหน่งแห่งที่ของเราในปัจจุบัน และมองไม่เห็นทางเดินต่อไปในอนาคต

ในวิชามานุษยวิทยาเองก็มีเรื่องเล่าอยู่มากมายที่ได้มาจากการทำวิจัยภาคสนามของนักมานุษยวิทยา มีเรื่องเล่าเรื่องหนึ่งที่ถูกเขียนยังจำได้ราวๆ จะขอกลับมาเล่าใหม่อีกครั้งเนื่องในงานครบรอบกึ่งศตวรรษ (2508-2558) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อให้เพื่อนพ้องร่วมคณะร่วมสาขาวิชาได้ย้อนรำลึกถึงความหลังครั้งก่อนร่วมกัน แล้วก็อยากชวนให้หวนกลับมามองปัจจุบันและจินตนาการถึงอนาคตของสังคมไทยที่เราจะก้าวเดินกันต่อไป ดังกล่าวแล้วว่าเรื่องเล่านี้ผู้เขียนจดจำได้เพียงราวๆ ดังนั้นเนื้อหาที่จะกล่าวถึงต่อไปในงานเขียนนี้จึงอาจเป็นข้อมูลที่ผิดพลาด และมีบางสิ่งที่งัดใจเล่าใหม่ให้ไม่เหมือนเดิมเสียทีเดียว ดังนั้นความคิดสับสนเนื่องจากเรื่องเล่านี้ จนถึงตอนจบก็อาจผิดพลาดคลาดเคลื่อนด้วยเช่นกัน ถึงกระนั้นผู้เขียนก็ปรารถนาให้งานเขียนชิ้นนี้เป็นอีกหนึ่งความทรงจำให้คุณได้เล่าขานถึงเรื่องเล่าอันเกิดจาก “ความทรงจำที่ผิดพลาด” กันต่อไป

เรื่องเล่านี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับขวานหินของชาวยุโรป² สังคมชาวยุโรปเป็นสังคมขนาดเล็ก ผู้เขียนจำไม่ได้ว่าเป็นสังคมระดับกลุ่ม (band) หรือระดับเผ่า (tribe) แต่ใจความก็คือชาวยุโรปมีขวานหินอันเป็นเครื่องมือที่พวกเขาประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อการยังชีพในชีวิตประจำวัน เช่น ใช้ตัดไม้เพื่อนำมาสร้างบ้าน ตัดฟืนมาทำ

อาหาร เป็นต้น ผู้ชายเป็นเจ้าของขวานหิน ขณะที่ผู้หญิงและเด็กหากจะใช้ขวานหินก็ต้องขอหยิบยืมจากผู้ชาย แล้วสังคมชาวยุโรปนั้นก็ดำเนินไปเช่นนี้ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมอันเกี่ยวเนื่องกับขวานหิน ดูจะไม่มีการสงสัยตั้งคำถามต่อเรื่องความเท่าเทียมกันในอำนาจของการใช้ขวานหินมากนัก จนกระทั่งการปรากฏตัวของมิชชันนารีชาวตะวันตกในยุคจักรวรรดินิยม ทำให้สายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับขวานต้องมีอันแปรเปลี่ยนจนถึงขาดสะบั้นลงไป

มิชชันนารีนำขวานเหล็กมามอบให้ชาวยุโรป ขวานเหล็กที่คมและแข็งแรงกว่าขวานหิน ไม่เพียงเท่านั้น ทุกคนต่างก็ได้รับขวานเหล็ก โดยเฉพาะพวกผู้หญิงที่ไปเข้าโบสถ์จะได้รับแจกขวานเหล็กกันถ้วนหน้า เมื่อผู้หญิงมีขวาน ก็ไม่จำเป็นต้องคอยขอยืมขวานจากผู้ชายอีกต่อไป ขวานหินตลอดจนสถานภาพและศักดิ์ศรีของผู้ชายจึงหมดความหมาย นำไปสู่ความล่มสลายของสายสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เป็นสถาบันสำคัญขั้นพื้นฐานของสังคมชาวยุโรป เพียงเพราะมิชชันนารีตะวันตกคิดอย่างตื้นเขินว่าการที่ทุกคนมีขวานเหล็กเหมือนๆ กัน จะนำไปสู่ความเท่าเทียมกันอันจะนำการพัฒนาไปสู่สังคมชาวยุโรปได้ ทั้งที่ความเท่าเทียมกันเป็นสิ่งซับซ้อนเกินกว่าเพียงการทำให้เหมือนกัน นอกจากนี้ เราจะแน่ใจได้อย่างไรว่าสังคมชาวยุโรปไม่มีความเท่าเทียมกันอยู่แล้ว ดังนั้น แทนที่มิชชันนารีจะพัฒนา จึงกลับกลายเป็นการสร้างบาดแผลร้ายลึกให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวยุโรป ถึงกระนั้น เราจะโทษให้เป็นความผิดของมิชชันนารีตะวันตกอย่างเดียวคงไม่ได้ เพราะกระบวนการทางสังคมในเวลานั้นที่ครอบงำความคิดของมิชชันนารีเอาไว้ ทำให้พวกเขาคิดและเชื่อเช่นนั้น จากเรื่องเล่านี้เราอาจสรุปได้ว่า การถ่ายทอดถึงความสัมพันธ์ที่ล่มสลายในเรื่องเล่าขวานหินของชาวยุโรป อาจสะท้อนให้เห็นว่านักมานุษยวิทยามีได้เห็นด้วยกับวิธีการของมิชชันนารีตะวันตกแต่อย่างใด

เรื่องเล่าดังกล่าวทำให้ผู้เขียนนำมาคิดต่อไปว่าถ้าหากนักมานุษยวิทยาอยากจะให้สังคมชาวยุโรปพัฒนาและมีความเท่าเทียมกัน นักมานุษยวิทยาจะทำอย่างไรต่อปรากฏการณ์เช่นนี้ แนนอนว่านักมานุษยวิทยาแต่ละคนย่อมมีแว่นมองไม่เหมือนกัน หากยังจำกันได้ ในท่ามกลางแว่นมองต่างๆ เรามีแว่นมองที่เรียกว่าอีมีค (emic) และอีติค (etic) อยู่ด้วย ตามความหมายโดยสังเขป คำแรกคือการมองจากสายตาของคนใน คำหลังคือการมองจากสายตาของคนนอก เมื่อประยุกต์ใช้มันทัศนทั้งสองดังกล่าว อาจนำไปสู่การใคร่ครวญค้นหาว่าเมื่อมองด้วยความปรารถนาดีจากสายตาของคนนอก ชาวยุโรปอาจเป็นสังคมที่ยังไม่พัฒนา แม้แต่เครื่องมืออย่างขวานหิน

ก็ไม่มีทั้งปริมาณและประสิทธิภาพเพียงพอที่จะอำนวยความสะดวกให้ชีวิตของชาวยุโรปได้อย่างเต็มที่ แต่เราจะช่วยให้พวกเขาพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้นอย่างไร เราจะสร้างการพัฒนาที่มาจากมุมมองทางภูมิปัญญาของชาวยุโรปเองได้อย่างไร ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมชาวยุโรปอยู่ที่ไม่ได้ครอบครองทรัพยากรที่เหมือนกันหรือไม่ ความแตกต่างทางสภาพภาพและการจัดช่วงชั้นโดยตัวมันเองเป็นที่มาของความไม่เท่าเทียมกันหรือไม่

หากพิจารณาสังคมแม้ในสังคมขนาดเล็กอย่างกลุ่มและเผ่า จะพบว่าทุกสังคมต่างก็มีการจัดช่วงชั้นทางสังคมไม่มากก็น้อย เช่น สังคมชาวอินนูอิท (Inuit) มีชายผู้อาวุโสที่สุดของครอบครัวเป็นหัวหน้ากลุ่ม ผู้ชายคนอื่นๆ ตลอดจนผู้หญิงและเด็กจะคอยฟังความคิดเห็นของชายอาวุโสสูงสุดของครอบครัว สังคมชาวโฮปี (Hopi) หรือชาวยาโนมาโม (Yanomamo) ก็มีหัวหน้าเผ่า มีผู้อาวุโสของเผ่า และมีชาวบ้านอื่นๆ อยู่ในลำดับช่วงชั้นที่ลดหลั่นลงไป ผู้ที่อยู่ในช่วงชั้นสูงกว่าย่อมมีอำนาจและความมั่งคั่งมากกว่าคนอื่น แต่ก็ดูเหมือนว่าคนในสังคมเหล่านี้มิได้มีสำนึกว่าเป็นความไม่เท่าเทียมกัน สิ่งนี้ควรเรียกว่าเป็นจิตสำนึกที่ผิดพลาดเมื่อมองจากสายตาของคนนอกอย่างมิชชันนารีตะวันตก หรือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ต้องการคำอธิบายอีกชุดหนึ่งที่มาจากสายตาของคนในสังคมนั้นเอง

ในสังคมระดับราชอาณาจักร (kingdom) อย่างสังคมจีนประเพณี ยังมีลำดับช่วงชั้นที่ชัดเจน คือ เมืองคังจักรพรรดิ ขุนนางข้าราชการ และราษฎร ลำดับช่วงชั้นจะซับซ้อนมากขึ้นเมื่อพิจารณาภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างสถานภาพของผู้คนและคุณธรรมตามสถานภาพ กล่าวคือ ผู้เป็นจักรพรรดิ ขุนนาง บิดา พี่ชาย สามี ซึ่งอาจเรียกรวมได้ว่ามีสถานภาพเป็นผู้ปกครอง จะต้องมีเมตตาธรรมเป็นคุณธรรมประจำใจ ในการปฏิบัติต่อผู้อยู่ใต้ปกครองคือ ราษฎร บุตร น้องชาย ภรรยา ในขณะที่เดียวกับราษฎร ก็จะต้องมีความจงรักภักดีต่อองค์จักรพรรดิและให้ความเคารพต่อขุนนาง บุตรต้องมีความเคารพและกตัญญูต่อบิดา น้องชายต้องเคารพและเชื่อฟังพี่ชาย ภรรยาต้องเชื่อฟังและซื่อสัตย์ต่อสามี เหล่านี้คือคุณธรรมประจำสถานภาพของผู้คนในสังคมจีนประเพณี และในความเป็นจริงก็ยังมีคุณธรรมย่อยอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วยความจริงใจมิใช่เสแสร้ง การทำในสิ่งที่พึงกระทำ การเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นต้น ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมจีนประเพณีจึงผูกพันอยู่กับคุณธรรมจำนวนหนึ่งดังกล่าว

ในสังคมชาวโฮปีและชาวอินนูอิทก็ให้คุณค่ากับความอ่อนน้อมถ่อมตนเช่นกัน คนที่มีสถานภาพสูงและมั่งคั่งกว่าคนอื่นจะไม่โอ้อวด ไม่ทำตัวโดดเด่นเกินไป เพราะจะ

ทำให้คนอื่นรู้สึกว่าคุณด่าด้วยคำและนำมาซึ่งความอิจฉาริษยา ซึ่งจะไม่เป็นผลดีต่อความสัมพันธ์ของคุณ ขณะที่ชาวควาคิวท์ (Kwakiutl) และชาวทลิงกิท (Tlingit) มีพิธีทำลายข้าวของ (potlatch) เพื่อกระจายอำนาจและความมั่งคั่งของผู้นำชุมชนไปสู่ประชาชนคนอื่น ๆ นอกจากนี้ แม้สังคมต่าง ๆ จะมีช่วงชั้นระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง แต่ก็ไม่แนบแน่นไปว่าอำนาจจะตกอยู่กับผู้ปกครองสูงสุดเพียงผู้เดียว ในจีนประเพณี คนที่เป็นภรรยาแม้จะต้องเชื่อฟังสามี เคารพบิดามารดาของสามี แต่เธอก็จะได้รับการเคารพเชื่อฟังจากลูก ๆ ของเธอในฐานะที่เป็นแม่ ในขณะที่พวกผู้ชายมีอำนาจในการตัดสินใจในกิจการนอกบ้าน ผู้หญิงก็มีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมภายในบ้าน เช่นเดียวกับในหลายชนเผ่าที่ผู้ชายจะมีอำนาจในการใช้เครื่องมือทำมาหากิน แต่ผู้หญิงและเครือข่ายของตระกูลฝ่ายหญิงก็มีอำนาจในที่ดินและการติดต่อสื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือแม้ว่าผู้อาวุโสจะมีอำนาจการปกครอง แต่สมาชิกคนอื่น ๆ ก็มีสิทธิ์ที่จะเลือกจะทำตามหรือไม่ก็ได้ ไม่จำเป็นว่าต้องทำตามทุกกรณีไป จึงเห็นได้ว่าอำนาจมิได้เป็นของใครโดยเบ็ดเสร็จ หากแต่ละคนมีอำนาจตามสถานภาพในแบบของตนเอง สิ่งสำคัญอยู่ที่ทุกคนจะต้องมีคุณธรรมในการใช้อำนาจของตนเอง

คุณธรรมของสังคมประเพณีดังกล่าว อาจถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของความเท่าเทียมกันทางสังคมในแบบที่เหมาะสมกับแต่ละสังคม เมื่อใดที่ผู้คนขาดคุณธรรมตามหน้าที่ สถานภาพ หรือชนชั้น ก็จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกันตลอดจนคำถามอื่นๆ ตามมา ครั้นเมื่อเกิดคำถามขึ้นมาแล้ว แต่ละสังคมก็จะมีกลไกในการจัดการกับปัญหา เช่น การปลูกฝังจิตสำนึก การยกย่องชมเชย การประณาม การลงโทษ หรือการใช้พิธีกรรมอย่างพิธีทำลายข้าวของดังกล่าวไปแล้ว เป็นต้น เพื่อจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยมีใช้การทำให้คนกลุ่มหนึ่งมีหรือเป็นเหมือนๆ กับคนอีกกลุ่มหนึ่ง หรือเปลี่ยนให้ชนชั้นหนึ่งเหมือนอีกชนชั้นหนึ่ง หรือแม้แต่การทำให้ไร้ชนชั้น ดังเช่นที่มิชชันนารีตะวันตกกระทำต่อสังคมชาวฮิวโรน อันที่จริงแม้แต่สังคมสมัยใหม่เอง ก็มิได้มีความเท่าเทียมกันในแบบที่ต้องทำให้ทุกคนทุกกลุ่มเหมือนกัน อย่างเช่น ในสถาบันการศึกษาสมัยใหม่ ก็มีผู้บริหาร คณบดี อาจารย์ เจ้าหน้าที่ นักศึกษา แม้บ้านที่มีอำนาจลดหลั่นกันไปตามตำแหน่งหน้าที่ แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับนักศึกษาก็มิใช่การปฏิบัติที่เหมือนกัน ไม่เช่นนั้น นักศึกษาคงไม่จำเป็นต้องเรียกอาจารย์โดยขึ้นต้นว่า “อาจารย์...” ในยามมีปฏิสัมพันธ์ต่อหน้ากัน แต่คงเรียกชื่อโดยไม่ต้องมีคำขึ้นต้นเหมือนกับที่เรียกเพื่อนๆ ของตนเอง

ลองย้อนกลับมาดูวิชามานุษยวิทยากันบ้าง ผู้ที่ได้รับการฝึกฝนให้เป็นนักมานุษยวิทยาควรมีคุณธรรมประจำอาชีพของตนอย่างไร ในฐานะผู้ที่เคยเรียน

ในสาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียนรู้สึกภูมิใจที่วิชานี้สอนคนให้เป็นคน ให้ตระหนักถึงคุณลักษณะของความเป็นคน ที่มีทั้งถูกผิด ดีชั่วปะปนกัน ที่สำคัญก็คือมานุษยวิทยามองว่าคุณมิใช่ผลผลิตจากธรรมชาติล้วนๆ หากมีด้านที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมอยู่ด้วย คนจึงเป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถสอนได้ปรับเปลี่ยนได้มากกว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น นอกจากนี้ มานุษยวิทยาก็สอนให้เรียนรู้ถึงความหลากหลายของผู้คนต่างกลุ่ม ต่างเพศสภาพ ต่างวัย ต่างวัฒนธรรม ต่างชนชั้น ฯลฯ เป็นความหลากหลายที่มีใช้แก่การสร้างความแตกต่างโดดเด่นให้คนกลุ่มใดเพียงกลุ่มเดียว แต่เป็นการเปิดใจต่อผู้คนที่แตกต่างจากเราทั้งความคิดและการกระทำ เพื่อลดทอนอคติต่อเพื่อนมนุษย์ รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เคารพในศักดิ์ศรีของกันและกัน และตระหนักถึงความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกัน ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาความแตกต่างตามคุณธรรมและศักดิ์ศรีของตนเอาไว้ได้

ผู้เขียนมองว่าคุณธรรมแห่งการตระหนักถึงคุณลักษณะของความเป็นคน และการเรียนรู้ความหลากหลายของผู้คนเช่นนี้จะมีส่วนสำคัญในการเล่า “เรื่องใหม่” ให้กับสังคมไทยในปัจจุบันที่ความสัมพันธ์ของผู้คนกำลังแตกร้างจนน่าร้าวรานใจ เรื่องเล่าใหม่ที่ยังคงมีผู้คนหลายกลุ่มหลายชนชั้นอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยคนที่เคยอยู่ศูนย์กลางไม่ต้องกลายเป็นคนชายขอบ ขณะที่คนชายขอบมีตัวตนชัดเจนขึ้นในสายตาของคนที่อยู่ศูนย์กลาง และทุกคนมีคุณธรรมตามหน้าที่และสถานภาพของตน เรื่องเล่าใหม่ที่ทุกคนต่างรักในศาสตร์และศิลป์ของตนเอง รักท้องถิ่น รักกลุ่ม รักสังคม วัฒนธรรม รักษาชาติของตนเอง แต่ก็สามารถขยายอาณาจักรแห่งความรักออกไปโอบรับคนต่างศาสตร์ ต่างศิลป์ ต่างท้องถิ่น ต่างกลุ่ม ต่างสังคมวัฒนธรรม และต่างชาติได้ด้วย

ความยากของการเล่าเรื่องใหม่อาจอยู่ที่การชักชวนให้ผู้คนกลุ่มต่างๆ มาช่วยกันเล่าปะติดปะต่อเรื่องราว ซึ่งทำให้ต้องใช้เวลายาวนานนับชั่วรุ่นกว่าเรื่องเล่าจะปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา แต่นั่นจะคุ้มค่าแก่การอดทนรอคอยหรือไม่ หากเรื่องเล่าเรื่องใหม่นี้อาจเป็นหนึ่งในความหวังวางๆ ของการร่วมกันสร้างอนาคตที่มีความเท่าเทียมกันและการพัฒนาอย่างแท้จริงให้แก่ดินแดนขวานทองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่งนี้

¹ ผู้เขียนต้องขอภัยเจ้าของผู้แปลวลีนี้ที่มีได้อ้างอิงเอาไว้ในงานเขียนชิ้นนี้ เช่นเดียวกับข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณนาจำนวนหนึ่งในงานเขียนชิ้นนี้ แต่จะอ้างอิงในงานเขียนชิ้นอื่นในโอกาสอื่นต่อไป.

² ผู้เขียนจำไม่ได้ว่าอาจารย์ท่านใดแปลเรื่องนี้เอาไว้ จำได้เพียงว่าได้อ่านตอนเรียนปริญญาตรี ปี 1 ในวิชามนุษย์กับสังคม ผู้เขียนอยากขอบคุณอาจารย์ไว้ ณ ที่นี้ ที่ทำให้เด็กคนหนึ่งได้รู้จักดวงตาของนักมานุษยวิทยาเป็นครั้งแรก.